

**Г.С. Морозова, канд. екон. наук, старш. викладач
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва**

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ХАРКІВЩИНИ

Постановка проблеми. Реформування сільськогосподарських підприємств зумовило появу організаційно-правових форм господарювання, які різняться формою власності на засоби виробництва і виготовлену продукцію, розташуванням, розмірами, структурою виробництва. Проведення аналізу сучасних тенденцій розвитку в таких умовах досить важливе, оскільки дає змогу показати реальну ситуацію в сільському господарстві та розробити заходи забезпечення їх ефективної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань тенденцій розвитку сільського господарства та економіки сільських територій займалися багато вчених та науковців. Серед них – такі відомі вчені як В.Г. Андрійчук, О.А. Бугуцький, В.П. Галушко, І.І. Лукінов, Б.Й. Пасхавер, Г.М. Підлісецький, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак та багато інших. Однак вплив форми власності та організаційно-правової форми на економічну ефективність господарювання сільськогосподарських підприємств потребує більш детального дослідження.

Формулювання цілей статті. В зв'язку з цим, метою статті є здійснення аналізу сучасних тенденцій розвитку сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм Харківської області та узагальнення заходів забезпечення їх ефективної діяльності.

Виклад основного матеріалу. В процесі дослідження сучасних тенденцій розвитку сільського господарства України, важливе значення займає аналіз динаміки виробництва валової продукції сільського господарства за регіонами. В зв'язку з цим, за підсумками діяльності агропромислового комплексу України за останні 20 років, нами був складений рейтинг регіонів за обсягом виробництва валової продукції сільського господарства з метою виявлення позицій Харківської області серед інших областей України (табл. 1).

1. Частка та місце Харківської області у загальному обсязі виробництва валової продукції сільського господарства

(у постійних цінах 2010 р.)

Роки	Валова продукція сільського господарства Харківської області, млн грн	Частка регіону у загальному обсязі виробництва ВП с.-г, %	Місце регіону в рейтингу	Випереджаючі регіони
1990	15632,8	5,5	3	1. Вінницька 6,3% 2.Полтавська 5,7 %
1995	10208,8	5,6	3	1. Вінницька 6,5% 2.Полтавська 5,8 %
2000	8730	5,8	2	1. Вінницька 6,3%
2005	11206,1	6,2	1	-
2008	11349,6	5,6	5	1. Вінницька 6,4% 2. Дніпропетровська 6,3 % 3.Полтавська 6,1 % 4. Київська 5,8%
2009	10095,7	5,1	6	1. Вінницька 6,4% 2.Полтавська 6,2 % 3.Дніпропетровська 6,2% 4.Черкаська 6,0% 5. Київська 5,8%
2010	8946	4,6	8	1. Вінницька 6,5% 2.Дніпропетровська 6,3% 3.Черкаська 6,3% 4. Київська 5,9% 5.Полтавська 5,6 % 6.Донецька 4,9% 7. Одеська 4,8%
2011	13270,6	5,7	6	1. Вінницька 6,4% 2.Полтавська 6,4 % 3.Черкаська 6,2% 4.Дніпропетровська 6,2% 5. Київська 5,8%

Згідно з результатами проведеного дослідження можемо констатувати факт, що Харківська область в аграрному секторі займає одне з провідних місць стосовно обсягів виробництва продукції сільського господарства, бере активну участь у забезпеченні продовольчої безпеки нашої держави.

Так, в 1990 та 1995 рр. Харківська область посідала 3 місце в загальному рейтингу областей по виробництву валової продукції сільського господарства, поступившись лише Вінницькій та Полтавській областям. Відповідно частка валового виробництва продукції сільського господарства Харківської області становила 5,5 та 5,6 %. В 2000 р. Харківська область

підвищила своє місце в рейтингу, посівши 2 місце (після Вінницької області – 6,3 %) з питомою вагою – 5,8 %. Зазначимо, що в 2005 р. Харківська область була визнана лідером у виробництві валової продукції сільського господарства загальною вартістю – 11206,1 млн грн. Починаючи з 2008 р. Харківська область поступово втрачала свої позиції, опустившись з 5 місця (5,6 %) в 2008 р. до 8 місця (4,6 %) в 2010 р. Випереджаючими регіонами, які займали провідні місця у рейтингу за цей період були: Вінницька, Дніпропетровська, Полтавська, Київська, Черкаська, Донецька, Одеська області. Але, незважаючи на певні поступаючі тенденції, станом на 2011 р. Харківська область посіла 1 місце у рейтингу за приростом валової продукції сільського господарства до попереднього року – 48,3 %.

Найменшу питому вагу у структурі валового виробництва продукції сільського господарства за визначений період стабільно мають області західної України, а саме: Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська.

Вивчаючи тенденції розвитку сільського господарства на сучасному етапі аграрних перетворень, важливо оцінити тенденції виробництва валової продукції сільського господарства різними категоріями господарств, оскільки реформування вітчизняного агропромислового комплексу зумовило багатоукладність в аграрній сфері економіки, функціонування різних організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві, передусім аграрних підприємств і господарств населення.

Сучасна структура виробників сільськогосподарської продукції Харківської області за різними категоріями господарств показала, що до початку сучасної аграрної реформи (1990 р.) господарства населення забезпечували виробництво валової продукції сільського господарства на суму 3228,4 млн грн, що склало лише 20,7 % від спільного результату всіх категорій господарств, тоді як сільськогосподарські підприємства – на 12404 млн грн (або 79,3) (табл. 2).

2. Виробництво валової продукції сільського господарства України та Харківської області за категоріями господарств

(у постійних цінах 2010 р.)

Роки	Усі категорії господарств, млн грн		у тому числі						
			сільськогосподарські підприємства				господарства населення		
	Україна	Харківська область	Україна		Харківська область		Україна		Харківська область
				млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%

1990	282774,2	15632,8	199161,3	70,4	12404,4	79,3	83612,9	29,6	3228,4	20,7
1995	183890,3	10208,8	99448,6	54,1	6255,7	61,3	84441,7	45,9	3953,1	38,7
2000	151022,2	8730	57997,7	38,4	3929,8	45,0	93024,5	61,6	4800,2	55,0
2005	179605,8	11206,1	72764,7	40,5	5206,1	46,5	106841	59,5	6000,0	53,5
2008	201564	11349,6	101451,2	50,3	6483,4	57,1	100113	49,7	4866,2	42,9
2009	197935,9	10095,7	96273,6	48,6	5406,2	53,5	101662	51,4	4689,5	46,5
2010	194886,5	8946,1	94089	48,3	4586,5	51,3	100798	51,7	4359,6	48,7
2011	233696,3	13270,6	121053,7	51,8	7293,5	55,0	112643	48,2	5977,1	45,0

Це свідчить про те, що в регіоні на початку реформи основними сільськогосподарськими товаровиробниками були агроформування. В Україні в цей період частка господарств населення у виробництві валової продукції становила 29,6 %, сільськогосподарських підприємств – 70,4 %.

У результаті земельної реформи відбувся перерозподіл земель між власниками та землекористувачами. Суттєво змінилося співвідношення земель, які знаходилися в користуванні аграрних підприємств і громадян. Скорочення землі в агроформуваннях зумовило зменшення в них виробництва валової продукції сільського господарства. У громадян, у зв'язку із збільшенням площі землі, обсяги виробництва продукції зросли.

Так, у сільськогосподарських підприємствах з початку аграрної реформи (1990 р.) спостерігалася тенденція до спаду виробництва, яка тривала в Україні до 2000 р. Скорочення обсягів виробництва в Україні за цей період відбулося в 3,4 раза (з 199161,3 млн грн в 1990 р. до 57997,7 млн грн в 2000 р.), а в Харківській області – у 3,1 раза (з 12404,4 млн грн в 1990 р. до 3929,8 млн грн в 2000 р.). Відповідно частка валової продукції, виробленої сільськогосподарськими підприємствами, по Україні знизилась на 32 % (70,4 % в 1990 р. проти 38,4 % в 2000 р.), по Харківській області 34,3 % (79,3 % в 1990 р. проти 45,0 % в 2000 р.). В той же час, господарства населення протягом 1990–2005 рр. стрімко нарощували обсяги виробництва валової продукції населення, в зв'язку з чим, значно підвищилась їх питома вага у спільному результаті всіма категоріями господарств. Так, в 2000 р. було досягнуто максимального рівня частки, виробленої господарствами населення, валової продукції сільського господарства – 61,6 % по Україні та 55,0 % по Харківській області, а відтак, господарства населення в даний період були основними виробниками валової продукції сільського господарства.

Протягом 2008–2011 рр. хоча питома вага господарств населення у валовому виробництві продукції сільського господарства дещо й знизилась, ці два уклади (з незначною перевагою господарств населення по Україні в 2009, 2010 рр.) мали приблизно однакову значимість.

Отже, в сучасних умовах розвитку аграрного сектору господарства населення посідають важливе місце в економіці галузі, відіграють важливу роль у забезпеченні продовольчого ринку. З одного боку, вони стали для багатьох селянських сімей основним джерелом формування доходів і продовольчих ресурсів, а з іншого – є стабілізаційною формою господарювання, яка в період економічної кризи стримує спад виробництва сільськогосподарської продукції у всіх категоріях господарств.

Стосовно перспектив розвитку сільськогосподарських підприємств, то у пореформений період особливої актуальності набувають питання становлення та результатів господарської діяльності нових організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі. В зв'язку з цим, нами був проведений детальний аналіз ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання Харківської області (табл. 3).

Серед всієї сукупності зареєстрованих в 2011 р. сільськогосподарських підприємств (591 од.) більшість з них (507 од.) здійснювали господарську діяльність прибутково. При чому загальна частка прибуткових підприємств Харківської області в порівнянні з попереднім роком збільшилась на 4,6 % (з 81,2 % до 85,8 %). В розрізі за основними організаційно-правовими формами господарювання найбільше прибуткових підприємств було серед фермерських господарств – 96,8 % (або 61 од.) та приватних підприємств – 89,6 % (або 147 од.). Середня сума прибутку в розрахунку на одне господарство в 2011 р. становила 2920,0 тис. грн, що практично вдвічі більше, ніж в 2010 р. (1478,8 тис. грн.). В свою чергу, це позитивно вплинуло і на підвищення рівня рентабельності від реалізації продукції сільського господарства – 39,0 % в 2011 р. проти 32,5 % в 2010 р.

Водночас відмітимо, що в 2011 р. в Харківській області було 84 збиткових підприємства (14,2 %), які в більшій мірі були представлені господарськими товариствами – 52 од. та приватними підприємствами – 17 од. І хоча частка збиткових підприємств в загальній їх сукупності в порівнянні з попереднім роком зменшилась на 4,6 %, але тенденція до зміни в динаміці загального рівня збитковості від реалізації продукції сільського господарства окреслилась негативна (-16,7 % в 2011 р. проти – 15,5 % в 2010 р.). При цьому найбільш збитковими були і залишаються господарські товариства – 17,7 %.

**3. Основні економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств Харківської області
за організаційно-правовими формами господарювання в 2011 р.**

Показники	Організаційно-правові форми господарювання						Разом
	господарські товариства	приватні підприємства	с.-г. виробничі кооперативи	фермерські господарства	міжгосподарські, ін. підприємства	державні підприємства	
1. Кількість підприємств, од.	317	164	16	63	8	23	591
2. Загальна сума прибутку від реалізації с.-г. продукції, тис. грн	840938,5	289303,4	19357	134476,3	25080,9	3253,2	1312409,3
у тому числі: прибуткові підприємства							
3. Кількість прибуткових підприємств, од.	265	147	13	61	5	16	507
у % до підсумку	83,6	89,6	81,3	96,8	62,5	69,6	85,8
4. Повна собівартість, тис. грн	2566563,1	703301,9	68548,9	289899	55396	113822,5	3797531,4
5. Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції с.-г., тис. грн	3563952,4	996439,3	88643,5	424987	81031,2	122937,5	5277990,9
6. Прибуток від реалізації продукції с.-г., тис. грн	997389,3	293137,4	20094,6	135088	25635,2	9115	1480459,5
7. Середній прибуток в розрахунку на одне господарство, тис. грн	3763,7	1994,1	1545,7	2214,6	5127,0	569,7	2920,0
8. Рівень рентабельності продукції сільського господарства, %	38,9	41,7	29,3	46,6	46,3	8,0	39,0
збиткові підприємства							
9. Кількість збиткових підприємств, од.	52	17	3	2	3	7	84
у % до підсумку	16,4	10,4	18,8	3,2	37,5	30,4	14,2
10. Повна собівартість, тис. грн	885823,3	55993,5	12344,7	13701,9	3674,9	36967,6	1008505,9

11. Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції с.-г., тис. грн	729372,5	52159,5	11607,1	13090,2	3120,6	31105,8	840455,7
11. Збиток від реалізації продукції с.-г., тис. грн	-156450,8	-3834	-737,6	-611,7	-554,3	-5861,8	-168050,2
13. Сума збитку в розрахунку на одне господарство, тис. грн	-3008,7	-225,5	-245,9	-305,8	-184,8	-837,4	-2000,6
14. Рівень збитковості продукції сільського господарства, %	-17,7	-6,8	-6,0	-4,5	-15,1	-15,9	-16,7

Отже, новоутворені організаційно-правові форми господарювання (переважно господарські товариства і приватні підприємства) Харківської області не досягли очікуваних виробничих показників і прогнозованої ефективності свого розвитку. Тому, проблема ефективного функціонування нових організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі області у пореформений період є багатогранною і складною для вирішення, оскільки тісно пов'язана зі загальним розвитком аграрного виробництва, адаптацією реформованих сільськогосподарських підприємств до ринкового середовища і необхідністю підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, окремих галузей і підприємства загалом, їх економічної ефективності.

Висновки. Для підвищення ролі сільського господарства в економіці Харківщини необхідним є розроблення та впровадження низки заходів: 1) стимулювання розвитку підприємницьких структур, що займаються товарним виробництвом, що дасть змогу значно підвищити якісні характеристики виробленої продукції; 2) важливим елементом розвитку сільського господарства є залучення як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій, що дасть змогу вирішити процеси інтенсифікації виробництва, зниження ціни та підвищення рівня рентабельності; 3) одним із пріоритетів повинен стати напрямок виробництва екологічно чистої продукції рослинництва і тваринництва; 4) розроблення і налагодження програми збуду готової продукції галузі; 5) потрібно відзначити важливість виробництва сільськогосподарської продукції, як основи розвитку харчової промисловості і надалі забезпечення продовольчої безпеки; 6) актуальним питанням залишається проблема селекції продукції рослинництва та племінної роботи в галузі тваринництва; 7) доцільними може стати створення товарних сільськогосподарських підприємств на території сільських рад, що дасть змогу ефективно використовувати земельні ресурси, збільшити виробництво сільськогосподарської продукції та підвищити рівень зайнятості сільського населення; 8) у сучасних умовах особливого значення набуває державна підтримка сільськогосподарських підприємств (зокрема фермерських господарств) шляхом виділення субсидій, здешевлення паливно-мастильних та засобів захисту рослин, державне кредитування, особливо в галузі тваринництва.

Бібліографічний список: 1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія / В.Г. Андрійчук. – К. КНЕУ, 2005. – 290 с. 2. Сіренко Н.М. Нова роль сільського господарства в економічному розвитку країни / Н.М. Сіренко // Вісник Білоцерківського державного аграрного університету. – 2009р. –

№ 63. – С. 58–61. 3. Павленчик Н.Ф. Формування та функціонування ринку сільськогосподарської продукції: монографія / Н.Ф. Павленчик, А.О. Павленчик. – Львів. – 2009. – 172 с. 4. Трегобчук В.М. Про довгострокову стратегію сталого розвитку агропромислового комплексу / В.М. Трегобчук Б.И. Пасхавер, А.Е. Юзефович та ін. // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 3-11.

Морозова А.С. Современное состояние и перспективы развития сельскохозяйственных предприятий Харьковщины. В статье проведен анализ современных тенденций развития сельскохозяйственных предприятий различных организационно-правовых форм хозяйствования Харьковской области и обобщены меры обеспечения их эффективной деятельности.

Morozova A. Current state and prospects of development of the agricultural enterprises of Kharkiv. This article provides an analysis of current trends in agricultural enterprises of Kharkov region different legal forms of business and generalized measures to ensure their efficient operation.